

Rasprava na Okruglom stolu: Hrvatska kao socijalna država

U posljednjem broju "Revije za socijalnu politiku" objavili smo referate priređene za Okrugli stol "Hrvatska kao socijalna država - zadanosti i usmjerenja" koji je u organizaciji Centra za industrijsku demokraciju Saveza samostalnih sindikata Hrvatske održan 28. i 29. studenoga 1996. U ovom broju objavljujemo raspravu na Okruglom stolu te izlaganje akademika Eugena Pusića. Naime, od svih uvodnih izlaganja izdvojili smo upravo izlaganje akademika Pusića stoga što ono sadrži neka aktualna razmišljanja o socijalnoj državi koja nisu u potpunosti sadržana u njegovom već objavljenom prilogu u našem časopisu. Osim toga, na izlaganje akademika Pusića nadovezali su se neki sudionici u samoj raspravi.

PITANJA SOCIJALNE DRŽAVE

Eugen Pusić, HAZU, Zagreb

Mi smo zainteresirani u prvom redu za socijalnu situaciju u Hrvatskoj. Stoga je prirodno da polazimo od obećanja našeg Ustava iz prosinca 1990. da će Republika Hrvatska biti socijalna država. U tom istom članku 1. stavak 1. Hrvatska se definira kao socijalna i kao demokratska država. Socijalnu državu imali smo od ranije. Od kasnih 40-ih odnosno ranih 50-ih godina na ovom je terenu postojala socijalna država u smislu da je radna populacija bila socijalno zbrinuta, tj. socijalno osigurana od osnovnih rizika. Međutim, u demokraciji smo novi, nismo imali demokraciju. Prema tome, treba misliti i na mogućnost koja se dogodila u svim zemljama koje su prije nas pošle putem političke demokracije. U svim tim zemljama bogati su došli do političkog utjecaja nerazmjernog njihovom broju. To se prije svega dogodilo u Engleskoj, to se dogodilo u Francuskoj, to se dogodilo u SAD gdje traje do danas.

Ako socijalna država nastane u zemlji koja je gospodarski i politički u zakašnjenju, onda je neminovna opasnost, i s njom moramo računati, da će utjecajna skupina bogatih nastojati svoj utjecaj iskoristiti da bi se ekonomski problemi zemlje rješavali na račun socijalnih programa, njihovim kresanjem ili ukidanjem. To danas još nije u punoj mjeri aktualno, jer je skupina bogatih mala i, uglavnom, nelegitimna; mi živimo u nekoj vrsti političkog kapitalizma. Međutim, kada se ta skupina stabilizira, ona će predstavljati moguću opasnost za socijalnu državu.

Stoga je vrlo aktualno pitanje jesmo li mi u stanju socijalnu državu, takva kakva jest, sa svim njezinim slabostima, stabilizirati pretvaranjem u instituciju. Pod institucijom razumijem društvenu strukturu koja je duboko ukorijenjena u svijesti svih građana i koja je kroz to zaštićena od promjena političkih raspoloženja, od časovite ovakve ili onakve većine u parlamentu, uopće od svih nepredvidivosti demokratskog političkog procesa. Socijalni programi, koji bi na taj način bili institucionalizirani, bili bi zaštićeni od te opasnosti o kojoj govorim: da se ekonomski problemi pokušavaju riješiti na njihov račun.

Da bismo odgovorili na pitanje je li moguće na taj način stabilizirati socijalnu državu, moramo početi od njezina razvoja, tj. kako je nastala u sklopu razvitka države. Država je u Europi od 16. stoljeća naovamo prošla kroz monarhijski apsolutizam, pa onda kroz demokratske reforme i revolucije od 17. do 19. stoljeća, i onda u industrijskom i urbanom društvu kroz tri faze: država javnih službi, gdje je Francuska vodila u razvoju, država gospodarske regulacije, gdje su naročitu pažnju pobudile praktične mjere koje su poduzele SAD u borbi protiv velike ekonomske krize od 1929. do 1934. godine, i konačno sama socijalna država, u kojoj je Velika Britanija imala neku vrstu pionirske uloge. Socijalnu državu možemo definirati kao državu koja je preuzela temeljnu odgovornost za minimalnu socijalnu sigurnost svih svojih građana. Nastanak takve socijalne države pretpostavlja tri stvari. Prije svega moraju postojati realne potrebe i interesi za takvu vrstu socijalne sigurnosti koju pretpostavlja industrijsko, urbano društvo. Drugo, moraju po-

stojati ekonomske mogućnosti, ali onda i pravne mogućnosti, pravna predvidivost čitavog sustava, te pravna država u nekom smislu. I treći uvijek, na koji naročito upozoravam i podvlačim ga, potrebne su aktivnosti zainteresiranih da do toga dođe. Socijalna država nije nigdje nastala bez borbe. Socijalna država je mjera preraspodjele. Svako preraspodjeli suprotstaviti će se oni koji će u njoj izgubiti i, prema tomu, ako interesenti nisu u stanju povesti borbu za tu preraspodjelu, od socijalne države neće biti ništa.

Kriza socijalne države koja je nastala 1975. i dalje, dakle u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća, sama je po sebi neobično interesantna pojava, jer upućuje na to da se situacija temeljito izmijenila od vremena kad je William Beveridge pisao svoj izvještaj. Glavna razlika je tehničko-gospodarska te informatička revolucija koja je iz osnova promijenila tehnološke uvjete proizvodno-gospodarskog procesa, i to na dva načina. Prvo, potrebom da se izvrši dugotrajna, vrlo skupa ali totalna reorijentacija proizvodnog procesa. Posljedica je toga bila da su u razvijenim zemljama gotovo sve političke stranke - od ljevice do desnice, a razlika je bila više u akcentu i omjerima mjera, došle do zaključka da je potrebno tu tehnološku reorijentaciju prebaciti na privatne poduzetnike. I inventivnost, i inicijativa u schumpeterovskom smislu, i rizik raspodjeljuju se tako na velik broj ljudi. Usljed toga je neophodno da se ti ljudi raste-rete što je više moguće svih onih davanja, poreza, doprinosa koji su ih opterećivali i u slobodi manevara sprječavali. To je prvi izvor principijelno kritičnog stava prema socijalnim programima i socijalnoj državi uopće. Druga posljedica informatičke revolucije na koju ne smijemo zaboraviti jest nova vrsta nezaposlenosti. To nije više niti krizna nezaposlenost periodičkih cikličkih kriza, niti u pravom smislu riječi tehnološka nezaposlenost. Ne radi se o tome da se naprosto prelazi s jedne tehnologije na drugu i da se ljudi moraju priviknuti na ovu tehnologiju. Automatizacija, robotizacija, kompjutorizacija smanjuju na dugi rok broj radnih mjesta za sve one koji su u stanju ponuditi samo nekvalificirani i polukvalificirani rad. Te grupe stanovništva osuđene su na nestajanje, a ta će reorijentacija trajati vrlo dugo. Ona slobodna radna mjesta koja sada stoje na raspolaganju vrlo su zahtjevna; ona traže mnogo više obrazovanja, viši intelektualni nivo nego što je zahtijevao nekvalificirani i polukvalificirani

rad. To ne ide preko noći. Niti da se u tercijarnim, kvartarnim itd. kategorijama stvore nova zaposlenja, niti da se reorijentiraju obrazovni procesi. Ne smijemo zaboraviti da je, recimo, izvor obveznog školovanja bila industrijska revolucija koja je trebala pismene radnike. Koje će reorganizacije u detaljima zahtijevati nova reorijentacija, to je za sada još otvoreno pitanje, o tome još ljudi razmišljaju, tu nema definitivnog odgovora.

Spominjem usput specifične i, recimo, minorne uzročnike ovakve jedne principijelne kritičnosti i deziluzioniranosti sa socijalnom državom. To je produženje prosječnog ljudskog vijeka, porast blagostanja, napredovanje medicine itd. Ljudi žive sve dulje, opterećuju mirovinske fondove više nego što se prije toga računalo. Cijene medicinskih usluga rastu zbog vrlo brzog razvitka medicinske tehnologije. Ima jedan interesantan socijalni razlog. U razvijenim se zemljama širi srednja klasa, barem se širila donedavno, s relativno malim slojem iznad toga i sa značajnim, premda isto manjim dnom ljudi koji su iz ovog ili onog razloga potpuno isključeni iz kompleksa socijalne države. Nezaposleni, neobrazovani te diskriminirane manjine, zbog različitih razloga, ali to socijalno dno postoji i pokazalo se u razvijenim zemljama, naročito u Americi, vrlo otpornim. To, tzv. novo siromaštvo otporno je prema svim terapeutskim mjerama.

Međutim, socijalna je država jedan uhodani sustav i prema tomu ona reagira tako kao svaki sustav nastojeći se prilagoditi. Te mjere prilagodbe bile su, prije svega, smanjenje davanja, bilo nominalno, ukidanjem programa, bilo realno, tako da su programi na papiru ostali, ali ih je inflacija pojela. Politika cijena i ekonomska politika obezvrijedila je socijalna davanja. Pored toga, dešava se povećanje participacije, dakle prebacivanje dijela troškova na korisnike. Nadalje, imamo uvođenje samopomoći. Recimo, u Americi imate široke pokrete medicinske samopomoći koji stoje na stajalištu da je dvije trećine liječničkih intervencija nepotrebno te da bi bolje informirani ljudi, u dvije trećine slučajeva, mogli sami sebe liječiti, i to nastoje postići zdravstvenim obrazovanjem. Također se nastojalo promijeniti odnos između poreza i doprinosa, dakle ono što ljudi plaćaju, recimo kao doprinos socijalnom osiguranju, i ono što država iz ukupne mase akumuliranih poreza daje za socijalne progra-

me. Konačno, pokušalo se, naročito u Engleskoj, s privatizacijom, da se neke forme socijalnog osiguranja privatiziraju. Pokazalo se da su privatna osiguravajuća društva, bez daljnega, spremna preuzeti sve programe jedino gdje su protestirali, to je nezaposleničko osiguranje. Na nezaposlenima se ne da profitirati. Sve ostalo bili su spremni preuzeti po logici: ako postoji tržište i ako postoji mogućnost da se mi na tom tržištu pojavimo, mi ćemo se pojaviti.

Koja je bilanca toga razvitka, što nam ona pokazuje? Pokazuje da u razvijenim zemljama nije bilo institucionalizacije socijalnih programa. Državni socijalni programi nisu tako stabilizirani da bi ih politički bilo nemoguće odlukom zakonodavnog tijela kresati, mijenjati, ukidati itd. Pored toga, ipak vidimo da su neki minimumi postali nedodirljivi. Vrlo je malo vjerojatno da će u tim zemljama stari opet biti prepušteni svojoj sudbini, da će bolesnici biti prepušteni svojoj mogućnosti plaćanja, da će nezaposleni biti prepušteni najcrnijoj bijedi. Samo što to nisu više nužno državni programi. Dakle, institucionalizacija socijalnih programa je moguća, ali ne nužno na bazi države. To je vrlo interesantno i važno. Na primjer, nacionalna zdravstvena služba u Engleskoj iskopčana je iz državne uprave, ona je javna služba, ali je nezavisna od države. Spada u javni sektor. O čemu se radi? Prvo, razvitak, naročito ekonomski, previše je buran da bi dozvolio fikciju socijalnih programa institucionalnim putem. Drugo, ideja da država kao monopol sile, kao vlast, bazira svoju legitimnost na socijalnim programima nije prihvatljiva. Država može bazirati svoju legitimnost samo na demokratskoj privoli građana, a ne na tome da ih ona hrani socijalnim programima.

Što nam to iskustvo pokazuje za Hrvatsku? Kod nas je situacija u tom pogledu specifična, kao što svi znamo i svi smo toga svjesni. Osnovni zajednički nazivnik te situacije je zakašnjenje. Mi smo za razvijenim zemljama u zakašnjenju i s gospodarskim razvitkom, i sa socijalnim razvitkom, i s političkim razvitkom.

Da počnemo s gospodarskim. Sustavna industrijaizacija u ovoj zemlji počela je 1947., dakle polovicom 20. stoljeća. Do danas nemamo ozbiljne ocjene te industrijalizacije. Još danas nije riješeno pitanje koliki je broj Obrovaca, koliki je broj promašenih investicija i što to sve skupa vrijedi. Bilo bi vrlo interesantno razgovarati s kolegama iz Njemačke s obzirom na

Istočnu Njemačku. Je li istina ono što oni govore i pišu, naime da je socijalistička industrija Istočne Njemčke praktički gotovo sva neupotrebljiva i da se mora početi iznova? Je li to istina ili možda iza tih tvrdnji ima nekih interesa koje smo vidjeli kod nas na djelu? Jesu li vodeće strukture namjerno umanjivale vrijednosti poduzeća da bi ga zatim mogle jeftinije kupiti?

A kad je riječ o demokraciji, mi smo još u drugoj polovici 19. stoljeća, između 1850. i 1860., imali jedan zakašnjeni pokušaj Franje Josipa I. da uvede prosvijećeni apsolutizam, koji je u Francuskoj uveden 300 godina ranije. Taj pokušaj nije uspio. Ustav se vratio 1860. godine i onda je došlo do polaganog pritiska u pravcu demokratizacije, ali taj je pritisak bio tako slab, da do konca trajanja Austro-Ugarske, naime do 1918. godine, nije postigao gotovo ništa. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca završila je u monarhijskoj diktaturi 1929. godine. Rat i poratno razdoblje, uslijed logike samog ratovanja, nastavilo se s diktaturom, sa samovlašću KPJ koja je tada bila, barem privremeno, u interesu Sovjetskog Saveza, jedne od pobjedničkih velesila u II. svjetskom ratu. Tako smo mi 1990. i 1991. dočekali s prvim formalnim reformama u pravcu demokratizacije i danas imamo čitav stvarni razvoj još pred sobom. Prema tomu, ne možemo ići, po mom mišljenju, ni na kakvu decentralizaciju socijalnih programa. Država je jedina organizacija koja je u stanju takvu službu pružiti, i to će ubuduće neko vrijeme tako biti. Mi se moramo boriti za to da ti socijalni programi u prvom redu opstanu, da se povećaju do životnog minimuma koji bi trebali pokrivati, naročito da ih obranimo od dviju opasnosti. Jedna je opasnost od ekonomskih i finansijskih manevara države, kada nadodu ekonomske poteškoće i kad će vlasti biti prisiljene da popuste inflatornim pritiscima i na taj način obezvrijede socijalne programe. Drugo, morat ćemo ih zaštititi od ljudi koji naprosto imaju druge prioritete, koji kažu "k vragu sa socijalom, idemo u ozbiljnu privredu", a ozbiljna privreda za njih je istoznačna s potpunom bezobzirnošću prema svim konzekvencijama.

Nema sumnje da su potrebne znanstvene analize, nema sumnje da je potrebno o čitavoj stvari razmisliti, ali razmišljanje nigdje nije dovelo do socijalne države. Do socijalne države

vodi samo akcija, vodi borba onih koji su zainteresirani za socijalnu državu. Drago mi je da tu sjede ljudi koji su angažirani u organizacijama koje se tom borbom bave. Osnovno je pitanje jesmo li mi u stanju mobilizirati takvu jednu socijalnu snagu koja se može pretvoriti u politički pritisak i koja će naše socijalne programe, i takve kakvi jesu, zaštititi.

Vlado Puljiz, Pravni fakultet, Zagreb

Želim ukratko objasniti ono što sam u uvodnom izlaganju rekao u svezi s deetatizacijom, decentralizacijom, intelektualcima i socijalnoj akciji. Ta je pitanja potaknuo profesor Pusić i ona su vrlo značajna za nas u Hrvatskoj.

Mislim da je deetatizacija u socijalnoj politici općenito, pa i u nas, danas neophodna. Ona ne znači ukidanje uloge države, ni u kojem slučaju. Država će i dalje igrati ključnu ulogu u socijalnoj politici, ja ne vidim kraja te njene uloge. Međutim, u aktualnim raspravama o socijalnoj politici nezaobilazno se naglašava potreba deetatizacije i prenošenja obveza u stvaranju i distribuciji socijalne dobrobiti na nedržavne subjekte. Nije to neka ekskluzivna liberalistička ili pak konzervativna pozicija, nego dosta argumentirana kritika sadašnje socijalne države koja dolazi s raznih pozicija. Govori se o dvotrećinskom društvu, a taj je pojam spomenuo i profesor Valković, o ograničavanju sloboda, kolonizaciji društva od strane države, o pasivizaciji građana, pa se ističe da se moraju pronaći subjekti unutar civilnog društva koji će preuzeti uloge u socijalnoj sferi. Stupanj razvoja subjekata civilnog društva, pa i u socijalnoj politici, te njihovo djelovanje postaju neka vrsta kriterija za ocjenu socijalnog razvoja i demokratizacije društva. U Nacrtu novog zakona o socijalnoj skrbi unesene su neke važne odredbe o nedržavnim, privatnim i drugim institucijama koje će djelovati u socijalnoj zaštiti uz potporu i nadzor države. To je korak u dobrom smjeru. No ima čestih slučajeva da se, npr. od Ministarstva uprave, blokira osnivanje nevladinih institucija, koje mogu obogatiti socijalnu skrb. Očigledno je da kod nekih državnih organa postoji refleks nepovjerenja prema novim institucijama koje nastaju izvan neposredne državne sfere odlučivanja. To je štetno za socijalnu skrb, jer se ona tako osiromašuje i ometa se njen razvoj. Podsjećam da su se nevladine organizacije masov-

no pojavile za vrijeme rata. Tada su sa svih strana nahrupile vanjske i domaće udruge i skupine ljudi s plemenitim ciljem da pomognu ugroženima u ratu. Sada bi bilo mudro održati taj sektor u socijalnoj skrbi u onom opsegu u kojem je to moguće. I to je točka na koju sam mislio kada sam govorio o deetatizaciji. Ključna je uloga države, ali su potrebni i novi nedržavni subjekti u socijalnoj skrbi radi obogaćivanja ponude socijalnih dobara i usluga i rješavanja nagomilanih problema, koje sama država, okoštala i inertna kakva jest, nije u stanju sama prevladati.

Kad je riječ o decentralizaciji, mislim da Nacrt novog zakona o socijalnoj skrbi još uvijek ne sadrži dovoljno elemenata decentralizacije. Zakon o socijalnoj skrbi je dokument koji definira posljednju socijalno-zaštitnu mrežu prema kojoj će krenuti ugrožene grupe koje će biti "izbačene" iz drugih sigurnosnih sustava, kao što su mirovinsko osiguranje i osiguranje u slučaju nezaposlenosti. Upravo tu treba mnogo više inicijative i ovlasti prepustiti lokalnoj zajednici i samoupravi. Postavlja se pitanje zašto bi, na primjer, ravnatelja centra za socijalnu skrb u općini određivao ministar, kao što je to sada. Zašto ne bismo povećali odgovornost lokalnih čimbenika u upravljaju centrom za socijalnu skrb? Mislim da lokalnu inicijativu i odgovornost treba povećati. U tom smislu postoje modeli kvotnog financiranja socijalne skrbi po područjima, što znači širenje odgovornosti lokalne zajednice za raspored i trošenje sredstava. Inače imate pritisak na središnje fondove - sve sredine nastoje dobiti što više sredstava iz zajedničke kase. Naime, djeluje ono poznato prokletstvo zajedničkog, kada svatko nastoji ugrabiti što više pa se tako legitimirati u svojoj sredini. Odgovornost na lokalnoj razini mora se u socijalnoj politici povećati i to može donijeti rezultate. Treba razumjeti da je u ratno vrijeme trebalo čvrsto upravljati iz centra. Sada su, međutim, nove okolnosti pa bi trebalo postavljati novu, elastičniju strukturu socijalne intervencije.

Jučer je bilo rečeno da je u uspostavi i jačanju socijalne države najvažnija socijalna borba. Slažem se da je takva borba najvažnija. No ne treba podcjenjivati ni druge faktore koji djeluju pri stvaranju i razvoju socijalne države i socijalne politike. Oni su, u krajnjoj liniji, dio socijalne akcije. Navest ću primjere iz povijesti

koji govore o ulozi administratora, intelektualaca, pa čak i vladara. Poznato je da je Bismarckova inicijativa bila veoma važna pri stvaranju socijalne države u Njemačkoj, koja je potom poslužila kao uzor i poticaj mnogim drugim zemljama. Treba reći da je radnički pokret u početku uglavnom bio protiv socijalnog osiguranja za koje će odvajati dio doprinosa. Radnici su za to imali svoje razloge. Rekli su: mi teško živimo, država treba snositi troškove socijalnog osiguranja, a ne za tu svrhu oduzimati od naših plaća. Prisjetimo se, nadalje, uloge intelektualne skupine kakvi su bili fabijanci u V. Britaniji. Ta skupina, kojoj je pripadao poznati bračni par Webb, priredila je početkom stoljeća dokument o socijalnoj politici koji je poslužio kao podloga engleskim liberalnim socijalnim reformama L. Georgea. Naravno, za promjene je bitno postojanje realnih socijalnih okolnosti. No ipak su važni i naponi pojedinaca i skupina kao dio široke i raznolike socijalne fronte. U Danskoj je kao socijalni administrator Mark Rubius odigrao značajnu ulogu u začinjanju tzv. univerzalističkog modela nordijske politike. Konačno, lord W. Beveridge u Drugom svjetskom ratu svojim izvještajem o socijalnoj situaciji uvjerava britanski parlament da usvoji ambicioznu i univerzalističku platformu socijalne politike.

Nije potrebno pretjeravati u pogledu utjecaja intelektualaca, administratora i drugih pojedinaca u kreiranju socijalne politike. Važno je da svatko preuzme svoju odgovornost u velikom zadatku izgradnje i održanja socijalne države. U tom smislu može se reći da je jedan od glavnih problema postsocijalističkih socijalnih politika u tome što još uvijek nisu dovoljno sposobne da pruže intelektualne i druge odgovore na izazove i pritiske koji dolaze iz velikih svjetskih centara financijske moći, kao što je Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, itd. To i za nas vrijedi. Neka se to ne shvati kao neki pleođao *pro domo sua*, ali mi u socijalnoj politici moramo istaknuti važnost znanstvenog rada, stručne analize i pripreme socijalnih programa, jer naša današnja socijalna politika dosta pati od neutemeljenosti i improvizacije. Ne radi se ni o kakvim intelektualističkim ambicijama da se konstruira model socijalne politike nakon čega ćemo tražiti od političara da pred njim padnu na koljena, nego se jednostavno radi o tome da se socijalni programi što bolje pripreme i da se evaluiraju njihovi rezultati.

Ako pogledate programe političkih stranaka o socijalnoj politici, onda ćete u njima naći mnogo improvizacija, neutemeljenog fraziranja, tu nema analize, dokumentacije, statistike, na čemu se temelji akcija u socijalnoj domeni. To je ono što možemo učiniti i što se od nas očekuje kao doprinos u izgradnji socijalne države.

Siniša Zrinščak, Pravni fakultet, Zagreb

Jučerašnja su izlaganja pokazala da je jedno od ključnih pitanja na koje valja odgovoriti - kakva je uloga države u društvenom razvoju postkomunističke Hrvatske te, prema tome, kakva je perspektiva razvoja socijalne države u Hrvatskoj. Jedna teza, koja se mislim nazirala u nekim izlaganjima, jest ona o bitnoj ulozi države u održavanju i razvoju socijalnih prava. Ta se teza može argumentirati zakašnjelim političkim i gospodarskim razvojem Hrvatske. Jedan je naš sociolog, na tome tragu, otprilike rekao da se mi sada ne vraćamo građanskom društvu, već da u njega tek ulazimo, i to iz razdoblja socijalističkog feudalizma. To, naravno, sa sobom nosi sasvim određene konzekvencije i probleme, posebice u području ostvarivanja socijalnih prava.

Međutim, smatram da u tome nije cijela istina te da se ne može negirati da je naše društvo i za vrijeme socijalizma iskusilo, doduše u ograničenom opsegu, neke bitne modernizacijske procese. Naše je društvo imalo prilike participirati i u nekim kulturnim i društvenim vrijednostima koje možemo okarakterizirati kao moderne i postmoderne vrijednosti. Na osnovi toga, a i promatrajući aktualne procese, izvlačim zaključak o postojanju određenih društvenih potencijala, iako ne osobito velikih. U tom smislu ne samo da treba priznati te potencijale nego ih valja i iskoristiti, posebice u socijalnom području.

Pri razmatranju uloge države valja imati na umu još nešto. Država je izraz aktualnih društvenih okolnosti te ako se složimo (barem djelomice) s mišlju da tek ulazimo u građansko društvo, bit će nam jasno zašto su ti procesi tako surovi, nehumani. Iz toga proizlaze svi problemi o kojima govorimo pa je vrlo teško biti optimističan i s obzirom na daljnje procese i s obzirom na ulogu države. Ilustrirat ću to samo retoričkim pitanjem koje sam postavio u jednome svom tekstu. Može se, naime, postaviti pitanje tko je "jači" u Hrvatskoj - Međuna-

rodni monetarni fond i Svjetska banka ili pak Katolička crkva sa svojim cjelokupnim socijalnim učenjem. Dakle, pitanje je kolike su mogućnosti utjecaja sukladno postojećim društvenim procesima, tko ima zaista više utjecaja u Hrvatskoj i kako se to onda odražava na ove probleme socijalne države i socijalne politike. Perspektive socijalne države u Hrvatskoj bit će bolje prepoznate prepoznavanjem stvarnih društvenih procesa koji bitno određuju njezine mogućnosti.

Ivan Magdalenčić, Pravni fakultet, Zagreb

Mislim da država treba jamčiti minimalne standarde socijalne zaštite i svega onoga što čini socijalnu državu, a da nakon toga ostaje širok prostor i velike mogućnosti i za decentralizaciju i za deetatizaciju. Dakako da je postavljanje svakog ravnatelja centra za socijalni rad iz ministarstva pretjerano. Ipak, mislim da ima razloga za bojazan u uvjetima kada je mnogo ekonomske vlasti došlo u malo ruku ljudi koji nemaju, rekao bih, ni humanitarnu niti demokratsku kulturu. Bojim se da bi socijala, kada bi sve ovisilo samo o takvim ljudima, bila u još lošijem položaju nego što je sada. Slažem se, dakle, s mišljenjem profesora Pusića da treba nastojati da država ne pobjegne od svoje odgovornosti.

POLOŽAJ UMIROVLJENIKA

Zvonimir Baletić, Ekonomski institut, Zagreb

Raspravljajući o položaju umirovljeničke populacije teško je izdvojiti iz općeg društvenog konteksta. Nedvojbeno je, međutim, da postoji povezanost generacija, određena solidarnost između njih, čak i onda kad se mogu jasno nazrijeti i određeni intergeneracijski konflikti. Stariji ljudi gledaju mlade ne samo kao konkurente u razdiobi nacionalnog dohotka i bogatstva, nego i kao svoju vlastitu djecu i unuke i često su spremni i žrtvovati se za njih. Između njih postoji stvarna i psihološka uzajamnost, koja u modernim uvjetima života slabi, ali se ipak održava, a trebalo bi je i poticati s obje strane.

S druge strane postoje objektivno različite funkcije pojedinih generacija, koje uvjetuju i bitno različite potrebe prema životnoj dobi. Od mladih se očekuje da se obrazuju i rade, da rađaju i uzdižu djecu, da se brinu za stanovanje

i društvenu infrastrukturu, da otplaćuju stare dugove, da ulažu u razvoj i da se prilagođavaju novim tehnološkim zahtjevima. Njihove sposobnosti da staroj generaciji osiguraju miran i bezbrižan život ograničene su vlastitim problemima i potrebama, pogotovo stoga što je gospodarski potencijal koji nasljeđuju ograničen i degradiran. Prema tome, u ocjeni realnih mogućnosti poboljšanja gospodarskog položaja neke društvene skupine treba voditi računa o svim potrebama i prioritetima.

Osim toga, ocjena gospodarskog položaja umirovljenika ne može se svesti samo na mirovine, tekuće novčane naknade za vrijeme umirovljeničkog doba. Ako bismo u razmatranje uveli preraspodjelu imovine i bogatstva, slika bi se bitno promijenila. Istina, ta je raspodjela vrlo neravnomjerna unutar umirovljeničke populacije, ali ipak ostaje činjenica da su stariji ljudi akumulirali neku imovinu u uštedama, stanovima, odjeći i sl. u mnogo većem stupnju nego mladi. U razvijenim industrijskim društvima staro stanovništvo ima znatno viši udio u vlasništvu kapitala nego što je njegov udio u ukupnom stanovništvu, pa preko toga kontrolira znatno viši udio u prinosima od kapitala. U tranzicijskim zemljama to je različito, ali još uvijek ostaje činjenica da je udio starijih u vlasništvu imovine razmjerno znatno viši. Ako se gleda gospodarski položaj umirovljenika, moraju se uzeti u obzir ne samo mirovine nego i prihodi od imovine, bilo iz tekućih prinosa bilo iz njezine prodaje, kao i dohoci od povremenog rada ili rada u neformalnom gospodarstvu.

U tom smislu postavlja se opće pitanje društvenih obzira, stečenih prava, potreba i mogućnosti. Mlada generacija danas je pred najtežim izazovima kad je u pitanju obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, formiranje obitelji i rađanje i uzdizanje djece. Ovi su problemi neposredan sadržaj gospodarskog i socijalnog razvoja, pa bez njihova rješavanja neće biti mogućnosti ni zadovoljavanja prava i potreba umirovljeničke populacije. Zato se društvo u cjelini mora prvenstveno okrenuti pitanjima ubrzavanja rasta i tehnološke transformacije, jer samo to osigurava napredak i socijalnu sigurnost svih.

Josip Županov, HAZU, Zagreb

Ovdje je jedan hipotetski argument iznesen protiv drugog hipotetskog argumenta. Zai-

sta nemam nikakvih empirijskih podataka, i teško je sada reći tko je i koliko u pravu. Naravno, ima nečega u tome o čemu je govorio profesor Baletić, ali pazite, treba voditi računa da u nekim ekstremnim situacijama solidarnost može vrlo brzo pasti. Naravno, svi smo mi solidarni, ali nadite se u čamcu brodolomaca gdje samo neki mogu preživjeti s obzirom na zalihe hrane ili vode, pa ćete vidjeti kolika će biti solidarnost ljudi u tom čamcu. Uostalom, poznato je da se u nekim ekspedicijama - kao primjer mogla bi se navesti jedna ekspedicija u Andama gdje su se ljudi našli bez ikakve hrane - dogodili slučajevi ljudožderstva, nekome su pojeli jetra itd. Mi smo se u ovom ratu našli u dosta ekstremnoj situaciji, i u toj ekstremnoj situaciji ljudi su skloni rezonirati: neka radije davo nosi penziće nego mene koji pripadam nekoj drugoj skupini. Naravno, to je vrlo pojednostavljen prikaz stvari: stvari su mnogo kompleksnije. Ali ima čitav niz ponašanja koja se zapravo ne mogu objasniti bez ovakve hipoteze. Kako to da u predizbornoj kampanji 1995. umirovljenici, koji čine 850.000 glasača, a računajte još i njihove članove obitelji, nisu bili interesantni niti jednoj političkoj stranci? U referatu sam naveo još jednu stvar, kao zanimljiv detalj. Vidite list "Globus" bio je početkom 95. proveo neku anketu "omnibus tipa", od mene su zatražili da je komentiram. Prethodno sam zatražio da posebno izdvoje umirovljenike od nekih drugih skupina i rezultati te dopunske analize pokazali su da umirovljenici apsolutno stoje daleko lošije u svim dimenzijama potrošnje i standarda. Taj moj komentar "Globus" je objavio. Prije izbora glavnom sam uredniku osobno predložio da provede anketu o umirovljenicima, ali ne samo o njihovom socio-ekonomskom položaju nego i o njihovim izbornim preferencijama. Napravio sam čak i grub sinopsis kako bi izgledao taj upitnik. Nije prihvatio. Urednik je zaključio - sigurno ne bez razloga - da ta tema nije zanimljiva za većinu čitatelja, a umirovljenici ionako nemaju novca da kupuju list. A što se tiče stereotipova i stigmatizacije, mislim da su te stvari izvan svake sumnje. Pa, molim vas što to znači kad netko od članova Vlade kaže koliko bi se kilometara cesta moglo sagraditi s onim mjesečnim dodatkom od 100 kn. Neću spominjati imena dužnosnika kojima se potkrala ta frojdovska greška, ali ona ukazuje na određeni stav: najbolje bi bilo da ti ljudi što prije umru.

Neki umirovljenici, pogotovo intelektualci, čak misle da je dosadašnja politika Vlade na to bila i sračunata, a mogu vam reći da sam to isto čuo i od nekih liječnika u bolnici. Naravno, takva mišljenja nisu nikakav ozbiljan argument, to mogu biti sasvim slučajne stvari. Ali u svakom slučaju treba već jednom izaći s nekim stvarima otvoreno. Meni je već dosta tih neproblematičkih diskusija kojih sam se na hrvatskoj televiziji nasluša do mile volje, osobito u emisiji "U krupnom planu" ili nekim drugim "kontakt-emisijama". Neću ovdje spominjati jednu omiljenu novinarku koja tu nosi barjak, a ni njezine sugovornike koji pate od logoreje pa se onda pred kamerama ponašaju potpuno suprotno svim medijskim principima. Želim samo reći da mi je dosta tih neproblematičkih rasprava u administrativno-birokratskom stilu: jest, sve je u redu, sve je pod kontrolom. Ukratko, ako čovjek nema što kazati ili se ne usudi reći ono što bi mogao kazati, onda je bolje da ne govori ništa.

Gojko Bežovan, Pravni fakultet, Zagreb

Dao bih samo jedan kratak komentar, nadajući se da će biti umjestan. Naime, iz literature koja je meni dostupna i bibliografija koje pratim u posljednjih desetak godina u istraživanjima i u periodici koja se bavi socijalnom politikom među skupinama koje se najviše tretiraju sigurno je skupina starijih ljudi. O tome je nastala ogromna građa i literatura socijalne politike. U novije vrijeme nastao je jako ozbiljan problem sa stanovanjem starijih ljudi, osobito u velikim europskim gradovima. Europska unija napravila je nekoliko svojih mamut-istraživanja, nekoliko pilot projekata, i tu su se dogodile neke zaista jako značajne stvari koje, na žalost, još uvijek nisu dostupne našoj javnosti. No bez obzira na to mi smo prošle godine u Makarskoj raspravljali o položaju starijih ljudi u našem društvu. Druga stvar koju bi valjalo spomenuti jest da se vani često puta sami priređivači politike rukovode javnim mnijenjem u zajednici, u smislu socijalnog investiranja. Nekoliko komparativnih istraživanja koje sam vidio, a koja su provedena u zapadnim zemljama, govore da su građani potencijalno najsolidarniji prema grupi starijih ljudi, zatim prema djeci kao društvenoj skupini. Najviše se socijalni programi koji su usmjereni prema starijim ljudima opravdavaju takvim pozitivnim stavom cijele zajednice.

Anton Ravnić, Pravni fakultet, Zagreb

U svezi s pravnim aspektom što ga je spomenuo akademik Županov želim reći da je za vrijeme rata ili prijetnje ratom normalno da se prema potrebi suspendiraju čak i ljudska prava, osim zabrane ropstva. Ali čim prestane ratna opasnost, treba uspostaviti prijašnje stanje. A to znači, u ovom konkretnom slučaju, treba započeti usklađivanje mirovina. Naravno, sada je problem može li se ili ne za to izdvojiti toliko sredstava, recimo zbog teške ekonomske situacije. O tome također treba voditi računa. Ali s pravnog gledišta kada prestanu ta izvanredna stanja teško je opravdati da se uredbom mijenja zakon ili da uredba produžava stanje koje je nastalo u ratu. Ne može se opravdavati što taj dodatak od 100 kuna nije postao dio mirovine, nego je i dalje dodatak. Treba, dakle, prema mogućnostima ono što je bilo barem donekle ublažiti. To bi bila jedna racionalna politika koja bi imala i svoj legitimitet.

Nenad Zakošek, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Mogu li kao politolog izreći samo jednu primjedu i jedno pitanje?

Prema našim istraživanjima, koje smo uz izbore radili na Fakultetu političkih znanosti, pokazalo se da najstarije biračko tijelo imaju dvije stranke u Hrvatskoj: HDZ i SDP. Doduše, nisam radio tu analizu, ali njezine bih rezultate interpretirao tako da u osnovi postoji jedna drukčija hijerarhija razloga za političko opredjeljivanje kod starije dobne skupine koja se često tiče fundamentalnih ideoloških opredjeljenja. Recimo, odnos prema II. svjetskom ratu i različitim stranama u II. svjetskom ratu ili isto tako odnos prema saveznoj državi, hrvatskoj nezavisnosti itd. Meni se čini da se u izborima taj segment biračke populacije nije odlučivao na temelju teme koja se tiče njihova vlastitog položaja, nego mnogo više na temelju takvih temeljnih ideoloških rascjepa. Pitanje je sada može li se očekivati promjena, ako je točna ova teza koja je djelomice nedovoljno još uvijek potkrijepljena, ali je ovaj empirijski nalaz donekle indicira. Naime, mogu li se u trenutku kada će vjerojatno oslabiti temeljni ideološki rascjepi koji su ratom bili tako dramtizirani, i kada se konačno osnovala stranka umirovljenika, očekivati promjene u biračkom

ponašanju? Samo bih upozorio da su u susjednoj Sloveniji umirovljenici sada s 5% glasova ušli u parlament i da će imati vrlo važnu potencijalnu ulogu u formiranju vlade, ili bar u održavanju neke ravnoteže u slovenskom parlamentu.

Josip Županov, HAZU, Zagreb

Ne bih imao nikakvih posebnih primjedaba, samo bih naglasio da ono što zamjeram Vladi nije samo smanjenje mirovina, nego smanjenje na način koji graniči s bezakonjem. Naime, ako su takvi bolni rezovi bili neizbježni, onda je tu Sabor, tu je javna rasprava, a ne postupiti tako da zakon ostaje na snazi, a Vlada ga derogira, donese neku uredbu, onda od 1995. ni ta uredba više nije na snazi, a recimo Fond i dalje vozi po toj uredbi. Pa, čujte, to je situacija pravnog kaosa, bezakonja, nakon toga govoriti o bilo kakvim socijalnim pravima naprosto je smiješno. Onda je socijalno pravo ono što vam Vlada prizna kao socijalno pravo. To je zapravo bila moja poanta. Znam da umirovljenici nisu mogli proći bez ožiljka, jer objektivna ekonomska situacija nije dopuštala neku jako dobru poziciju umirovljenika. Ali ima tu druga stvar koja se često puta u našoj javnosti dobro ne razumije. Naime, to je pitanje prioriteta. Vidite, u nekoj zemlji gdje biste imali izobilje dobara - dakle neku socijalističku i komunističku utopiju - ne bi bilo nikakvih prioriteta, jer bi se sve potrebe zadovoljavale onako kako se pojavljuju. Međutim, nigdje takve situacije nema, niti u najbogatijoj zemlji. Uvijek se sada postavlja pitanje: Ako se ne može sve zadovoljiti, što ćemo odrezati, odnosno što se može, makar privremeno, žrtvovati, a što se ne može? Što god je situacija teža, to prioriteta više dolaze do izražaja. Navest ću kao ilustraciju kakav je prioritet na brodu kad se nađe u oluji, pa se počne bacati teret s broda da bi se brod olakšao. Onda se zna: ono što se najprije baci, to je najmanji prioritet. Ono što najdulje ostaje, čega se najteže možete odreći, to je vaš prioritet broj jedan. To su prioriteta, a ne što je netko rekao da su prioriteta (da li voli umirovljenike ili ne voli itd.). To nema nikakve veze. Prioriteta se iščitavaju isključivo na bazi alokacije sredstava. Kako reče jedan svetac (ne mogu se sjetiti je li to bio sveti Antun ili neki drugi), "Gdje je blago tvoje, tu je i srce tvoje".

REFORMA MIROVINSKOG SUSTAVA

Ante Škember, MIORH, Zagreb

Zahvaljujem što ste mi dali riječ i zahvaljujem organizatorima na ovom skupu od kojeg smo, nadam se, svi profitirali, a ja osobno možda najviše. Čuo sam što do sada nisam čuo, pa sam puno naučio. Htio bih reći da sam hendikepiran što jučer poslije podne nisam sudjelovao u razgovoru i nisam čuo izlaganje profesora Županova, posebice mi je žao što nisam slušao izlaganje profesora Zdučića i profesora Baletića. Zašto to kažem? Odmah na početku hoću reći kako mislim da se u reformu mirovinskog sustava u Hrvatskoj, po mom sudu, nužno moraju uključiti ekonomisti, demografi i aktuari. Bez uloge vrsnih ekonomista, demografa i aktuara mislim da će biti vrlo teško uspješno izvesti reformu u onom smislu u kojem je govorila gospođa Vera Babić.

A sada ću pokušati ukratko, u obliku nekakvih teza ili natuknica, reći koje su dvojbe oko reforme mirovinskog sustava u Hrvatskoj.

Moja je osnovna teza da je mirovinski sustav u krizi gotovo u čitavom svijetu, kako u industrijski razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju, a također je u krizi i u zemljama u tranziciji. Ali postoji razlika u krizi tih mirovinskih sustava. Dok je kriza mirovinskih sustava u visoko razvijenim industrijskim zemljama i u zemljama u razvoju nešto blaža, dotle se mirovinski sustavi u zemljama u tranziciji praktično nalaze pred stečajem ili gotovo pred kolapsom. Da to nije moja osobna impresija, dokaz je tekst u jednom europskom časopisu gdje autor doslovce tvrdi da javnim mirovinskim sustavima prijete "stečajne perspektive", a pod tim pojmom razumijeva situaciju mirovinskih sustava zemalja u tranziciji. Taj autor analizira problem mirovinskih sustava Poljske i Mađarske. Hrvatska se, što se tiče mirovinskog sustava, nalazi u vrlo teškoj i složenoj situaciji. Mirovinski sustav u Hrvatskoj i u ostalim zemljama u tranziciji od potpunog kolapsa spašava samo činjenica što se mirovine u tim zemljama samo djelomično usklađuju ili se uopće ne usklađuju. To su možda teške ocjene, ali su one oporo istinite. To se zapravo vidi i iz pokazatelja da je udio mirovine u prosječnoj plaći u tim zemljama vrlo, vrlo nizak, a s druge strane paradoks je i u tome što se iz godine u godinu sredstva za financiranje mirovinskog osiguranja u bruto društvenom proizvodu po-

većavaju. U zemljama u tranziciji ona su čak veća nego u zapadnoeuropskim zemljama. Tako npr. Poljska izdvaja čak 15% bruto domaćeg proizvoda za financiranje mirovinskog sustava, a Hrvatska izdvaja 12%, s tendencijom sve većeg izdvajanja, a, s druge strane, mirovine postaju sve manje ili se samo djelomično indeksiraju ili se uopće ne indeksiraju. Stope doprinosa za mirovinsko osiguranje također su vrlo visoke i prijeti opasnost opasne eskalacije povećanja i stopa doprinosa za mirovinsko osiguranje i udjela sredstava za mirovinsko osiguranje u bruto društvenom proizvodu.

A koji su uzroci zapravo doveli do te krize mirovinskih sustava, kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama u razvoju? Uzroci su endogeni i egzogeni, dakle i unutarnji i vanjski. O tim uzrocima ne bih previše govorio, oni su općepoznati: starenje pučanstva, niske stope gospodarskog rasta, opadanje realnih plaća, pad nataliteta, velike stope nezaposlenosti i diskontinuirane radne biografije. Sve su to uzroci koji su doveli do krize mirovinskih sustava. A kako je moguće prevladati tu krizu? Postoje različite teorije i različita stajališta o tome kako je krizu moguće prevladati: od radikalne privatizacije koju zastupaju neki autori do teze da je krizu moguće prevladati tek nebitnim, rekao bih, kozmetičkim popravcima i racionalizacijama postojećih javnih mirovinskih sustava.

Po mom sudu krizu mirovinskih sustava nije moguće prevladati niti radikalnom privatizacijom niti samo kozmetičkim popravcima i racionalizacijama postojećeg sustava, već je krizu moguće prevladati kombinacijom različitih modela.

Dvije su temeljne odrednice u razmišljanjima o krizi mirovinskih sustava. Iza tih dviju temeljnih odrednica stoje dvije različite međunarodne institucije. Jedna od njih je Svjetska banka, nešto manje Međunarodni monetarni fond, a druge dvije institucije su Međunarodno udruženje za socijalnu sigurnost i Međunarodna organizacija rada. U Hrvatskoj je utjecaj Međunarodnog udruženja za socijalnu sigurnost i Međunarodne organizacije rada malen ili gotovo beznačajan, a utjecaj Svjetske banke, čini mi se, neću reći presudan, biram riječi, ali dosta, dosta značajan. U čemu se te institucije slažu, a u čemu se razlikuju? Slažu se u dijagnozi, a razlikuju se u terapiji prevladavanja kri-

ze. Temeljna studija Svjetske banke zove se "Križa starosti" s podnaslovom "Politike zaštite ostarjelih i promicanje gospodarskog rasta". Svjetska banka, naime, ide s tezom da se u reformi mirovinskog sustava moraju postići dva temeljna cilja, a to su: zaštititi umirovljenike i njihov materijalni položaj s jedne strane, ali s druge strane reformom mirovinskog sustava mora se promicati gospodarski rast. To je vrlo zahtjevna zadaća. I da li je ta dva cilja uopće moguće ostvariti, ostaje otvorenim pitanjem. Tu bih polemizirao i sam sa sobom, kako se to kaže, jer sam prošao faze od oduševljenja tezama Svjetske banke do vrlo lagane i sve veće skepse u pogledu toga je li to moguće postići. O čemu se tu radi? Svjetska banka kaže po prilici ovako: javni sustavi mirovinskog osiguranja koji se financiraju metodom razreza, tekućeg financiranja li tzv. generacijskom solidarnošću u krizi su u cijelom svijetu, i to nije prijeporno. Oni imaju niz nedostataka: ne potiču štednju, usporavaju gospodarski rast, inzistiraju na velikim stopama doprinosa i sadrže javni implicitni dug, obećavaju velike izdašne mirovine, a ne mogu ih realizirati, dolazi do neusklađivanja mirovina, itd. Žestoka je kritika javnih mirovinskih sustava i Banka predlaže radikalnu reformu, i to na tri oslonca kao što je govorio gospodin Rismondo. Međutim, javni mirovinski sustav treba reformirati na taj način da se prvi stup potpuno ne uništi, i to je razlika, to moram naglasiti, koja se u nas u javnosti, rekao bih, dosta brka kad se kaže da Hrvatska provodi reformu mirovinskog sustava po uzoru na Čile. Ne! Postoji razlika između čileanskog modela i modela koji zastupa Svjetska banka. Razlika je upravo u tome što je Pineira, arhitekt čileanskog modela, rekao: javni mirovinski sustav sadrži jednu strukturalnu grešku u njega uopće nije moguće popraviti. Prema tome, treba ga totalno razoriti, privatizirati mirovinsko osiguranje i, kako je figurativno rekao, "ja sam za sobom zatvorio vrata". Svjetska banka, međutim, nije za sobom zatvorila vrata kada je u pitanju javni mirovinski sustav, nego je rekla: taj ćemo sustav razbiti na tri razine, tako da ćemo javni sustav ostaviti, ali bitno reduciran na samo jedno jedino temeljno davanje koje se zove institut osnovne mirovine. To nije zamjena za minimalnu mirovinu, ili zaštitni dodatak uz mirovinu, to je jedan potpuno novi institut koji do sada nije postojao u hrvatskom mirovinskom sustavu i koji opet ima dvostruku ulogu, a ta uloga osnovne mirovine sa-

stoji se u tome da obavlja redistribuciju i da osigurava zaštitu od siromaštva. Dakle, dvostruka je uloga osnovne mirovine. S jedne strane je redistribucija, a s druge strane zaštita od siromaštva. Ali kakvu redistribuciju obavlja osnovna mirovina? Redistribuciju od bogatih ka siromašnima. Jer, Svjetska banka tvrdi da su dosadašnji javni sustavi u svim zemljama također obavljali redistribuciju, ali obrnuto: od siromašnih prema bogatima. Drugi sloj koji predlaže je tzv. sloj obvezatnog mirovinskog osiguranja individualne kapitalizirane štednje, a to je ključni sloj na kojem inzistira Svjetska banka. On će biti taj koji će zapravo odigrati ključnu ulogu. To su tzv. definirani doprinosi punih financiranih fondova za razliku od definiranih mirovina. Ti puni financirani fondovi definiranih doprinosa zapravo su oblik prisilne nacionalne štednje, jer doprinosi koji se uplaćuju u taj stup ne transferiraju se generaciji umirovljenika, već se ulažu, kapitaliziraju. Na te se doprinose ostvaruje stanovita dobit ili profit, i to je, zapravo, oblik prisilne nacionalne štednje. Prisilna nacionalna štednja uvjetuje produktivne investicije, produktivne investicije povećane stope gospodarskog rasta, i svi od toga imaju koristi, globalno društvo, pa onda, naravno, i umirovljenici. To je jedan vrlo privlačan scenarij, ali vidjet ćemo kasnije u čemu su nedostaci toga naizgled vrlo primamljivog i atraktivnog scenarija.

Treći sloj koji predlaže Svjetska banka isti je, samo za razliku od drugog sloja, koji je obvezatan, taj treći je dobrovoljan, dodatni mirovinski sustav individualizirane štednje. Treći dobrovoljni oslonac omogućit će, ali onima s većim dohotkom, da se uz javni i dodatni obvezatni sustav eventualno mogu osigurati i u trećem sloju tzv. individualizirane kapitalne štednje. Prvi sloj, dakle, osigurava redistribuciju, drugi i treći štednju, a sva tri skupa kao cjelina osiguravaju osiguranike od temeljnih rizika koji se javljaju u mirovinsko-invalidskom osiguranju, a to su: starost, invalidnost i smrt.

Dakle to je pristup Svjetske banke.

S druge strane Međunarodno udruženje za socijalnu sigurnost i Međunarodna organizacija rada zastupaju drugu tezu. Oni, naime, kažu da radikalna transformacija javnih mirovinskih sustava nije dobra, jer da je neizvjesno hoće li se tako uopće moći ostvariti socijalna zaštita ostarjelih kroz institut osnovne mirovine, a također je neizvjesno hoće li se kroz drugi sloj

obvezatne individualne kapitalizirane štednje moći osigurati povećane stope gospodarskog rasta. Zato prijedloge za radikalnim demontiranjem i restrukturiranjem, kao i za fundamentalnom privatizacijom javnih mirovinskih sustava, sadržane u studiji Svjetske banke "Križa starosti", predstavnici Međunarodnog udruženja za socijalnu sigurnost i Međunarodne organizacije rada smatraju visokorizičnom strategijom. Štoviše, oni izriječno tvrde da je predloženi model reforme mirovinskih sustava, kako ga zagovara Svjetska banka, posve sigurno defektan sa stajališta socijalne politike, a neizvjestan u pogledu jačanja gospodarskog rasta. Drugim riječima, bit stvari i u tome, upozoravaju pripadnici tih dviju međunarodnih institucija, da se kod mirovina, u cjelini gledano, radi o transferu sredstava neaktivnim, umirovljenim osobama, od aktivnih, radnih osoba. Bilo kako da se taj cilj ostvaruje, to znači da umirovljene osobe, na stanovit način, lišavaju radne osobe dijela njihovog raspoloživog dohotka.

Uvijek se radi o transferu sredstava neaktivnim umirovljenim osobama od aktivne radne generacije, bilo preko PAYG mirovinskog sustava, bilo preko modela individualne kapitalizirane štednje definiranog doprinosa. Taj problem uvijek ostaje, i to je temeljni problem. Vrlo sličnu ili gotovo identičnu tezu zastupa i Patrick Artus kada kaže: "Jedina nada za poboljšanje ravnoteže mirovinskih sustava početkom sljedećeg stoljeća jest mogućnost ostvarenja veće razine proizvodnje, što će značiti manje uzimanja od svakog aktivnog u korist uzdržavanog". I kada imate, kao što je sada slučaj, relativno mali broj aktivnih, a umirovljenika ogroman broj, onda je teško prevladati kriznu situaciju. Dakle, pripadnici Međunarodnog udruženja za socijalnu sigurnost i Međunarodne organizacije rada kažu da ne treba ići u tako radikalnu reformu, već treba stanovitim racionalizacijama popravljati mirovinski sustav i prilagodavati ga novim uvjetima, novim demografskim kretanjima, i na taj način pokušati prevladati sadašnju njegovu krizu.

Što sada napraviti u Hrvatskoj, ako imamo na umu ova dva različita pristupa? Prije nego odgovorim na to pitanje, reći ću vrlo kratko koje su osnovne karakteristike sadašnjeg hrvatskog mirovinskog sustava. Hrvatski mirovinski sustav ovakav kakav jest bitno se ne razlikuje od sustava svih ostalih sustava mirovin-

skih osiguranja zemalja u tranziciji. U našem mirovinskom sustavu zastupljeno je previše socijalnozaštitnih instituta, dakle načelo solidarnosti, kojeg inače mora biti u svakom mirovinskom sustavu, čini se da je prenaplašeno. Zatim, taj je sustav opterećen mnogim beneficijama, a za tako beneficirane mirovine država ne osigurava sredstva i, treće, poremećen je odnos između ulaganja i prava koja se ostvaruju u mirovinskom sustavu. Prema tome, sustav je prilično netransparentan i treba ga učiniti daleko transparentnijim nego što je sada. Mogli bismo govoriti još o nekim karakteristikama toga sustava, a to je da on, kao i ostali sustavi u zemljama u tranziciji, daje premalo prevelikom broju osiguranika odnosno korisnika prava. Tu je problem i prijevremene mirovine, dokupa staža, pokušaja rješavanja tehnoloških i gospodarskih viškova kroz mirovinski sustav i, što je najtragičnije, taj se sustav mirovinskog osiguranja pred našim očima iz sustava socijalne sigurnosti lagano, ali sigurno, pretvara u sustav socijalne skrbi. A to bi trebalo na svaki mogući način, ako je ikako moguće, prevladati. Rekoh, država posebnim zakonima utječe na mirovinski sustav, a onda svoje obveze kao poslodavac, kao treći partner, prema fondu mirovinskog osiguranja ne izvršava, a te obveze nisu male, već iznose 14% ukupnih prihoda u sustavu mirovinskog osiguranja. Kako prevladati tu krizu mirovinskog sustava u Hrvatskoj? Tu postoje opet tri scenarija. Jedan je scenarij prevladavanja krize i provedbe reforme - radikalna privatizacija. Ima čak ozbiljnih ekonomista koji zastupaju tezu da je privatizacija socijalnog osiguranja uopće, pa na taj način i mirovinskog kao jednog segmenta socijalnog osiguranja, pretpostavka uspješnosti svake privatizacije. Mislim da taj scenarij treba odbaciti, jer u Hrvatskoj nema realnih pretpostavki za takvu reformu mirovinskog sustava. Drugi scenarij je zapravo reforma na tri oslonca o kojem je govorio gospodin Rismondo i iza kojeg je scenarija prilično čvrsto stala hrvatska Vlada. Treći je scenarij da zapravo treba racionalizirati postojeći mirovinski sustav u Hrvatskoj tako da se povežu i doprinosi i davanja, da se prebace socijalnozaštitni instituti u drugi sustav, da se mirovine izračunavaju iz čitavog radnog vijeka, da se promijeni definicija invalidnosti i, naravno, da se dob za odlazak u mirovinu poveća. O tim pitanjima postoji konsenzus. Nakon što se postojeći sustav tako racionalizira, treba oprezno, vrlo oprezno, ići u reformu na drugi

oslonac, ali ne u ovom trenutku, nego tada kada se za to stvore pretpostavke, prije svega u hrvatskom gospodarstvu. Naime, bez razvijenog tržišta kapitala, razvijenog tržišta vrijednosnih papira i tržišta rada nemoguće je uopće očekivati da će taj drugi sloj moći funkcionirati u Hrvatskoj. Odnosno, onaj tko očekuje da će funkcionirati čini se da je u laganoj zabludi. I ono što smo, čini se, u ovom trenutku dobro napravili jest to da smo u taj javni sustav mirovinskog osiguranja, čiji se prijedlog zakona uskoro očekuje u zakonodavnoj proceduri, ugradili samo normative pretpostavke za uvođenje tog drugog sloja, ali tada kada se za to stvore realne gospodarske, socijalne i ine pretpostavke. Mislim da bi takav pristup bio prihvatljiv, a da se zakonodavstvo za treći sloj individualne kapitalizirane štednje za starost donese što je prije moguće, jer taj treći oslonac već funkcionira. Evo tu je do mene čovjek koji rukovodi takvim jednim sustavom individualne kapitalizirane štednje dobrovoljnog dodatnog mirovinskog osiguranja već šest godina i tu ne trebaju nikakva teorijska izmišljanja i domišljanja. Čak su gospoda iz Royal-osiguranja napisala tekst zakona. Sami inzistiraju na tome da se to normativno uredi. Mislim da takav zakon treba donijeti što prije jer u praksi to već ionako funkcionira i, naravno, trebalo bi stimulirati taj dobrovoljni oblik. Ponavljam, ostaju otvorena mnoga bitna pitanja. Koja su to bitna pitanja mirovinskog sustava u Hrvatskoj na koja se mora odgovoriti da bi reforma bila uspješna, a oko kojih pitanja u ovom trenutku ne postoji nacionalni konsenzus? Ta pitanja bez dvojbe jesu: model razreza ili model kapitalizacije, važnost financijskih rezervi u javnom mirovinskom sustavu, razina mirovina, mogućnost odgode dobne granice za odlazak u mirovinu, razvoj novih oblika rada, složenost odnosa između rada i kapitala, uvjeti za priznavanje prava na mirovinu, način obračunavanja svote mirovina i usklađivanja mirovina.

To su temeljna pitanja oko kojih se mora postići nacionalni konsenzus, a osobno držim da je formiranje rezerve u javnom mirovinskom sustavu u visini najmanje dvomjesečnih rashoda, koju bi trebalo kapitalizirati, pa i na taj način, između ostaloga, održavati tekuću likvidnost fondova, prioritetan zadatak. Ne treba biti prevelik optimist. I još ću jednom ponoviti da je to posao od nacionalnog značenja i interesa. Ne bi možda trebalo žuriti s reformom, jer čak i stručnjaci Svjetske banke, koji

kažu da se njihov model može univerzalno primijeniti, na jednom mjestu u svojoj studiji upozoravaju da je bolje ne činiti ništa nego činiti pogrešno. Prema tome, mislim da se bez demografskih, ekonomskih, aktuarskih izračuna i simulacija koje će nas gotovo egzaktno uvjeriti da će model moći funkcionirati ne bi smjelo ići u reformu jer je to dugoročno osiguranje i svaka greška može imati katastrofalne posljedice tijekom desetljeća, a da ne kažem i više.

Anton Ravnić, Pravni fakultet, Zagreb

Ugodno sam iznenađen ovim zadnjim govorom i postavkama kolege Škempera. Mi smo o tom racionalnom pristupu, koji podrazumijeva stanovite izmjene postojećeg sustava razgovarali u Hrvatskoj udruzi za radno pravo i socijalnu sigurnost. I ja sam bio zagovornik takvog pristupa i skoro sam bio označen pomalo konzervativnim. Zato sam osobno veoma zadovoljan, analitički pristup kolege Škempera me raduje i obećava da će se naša reforma ipak uspješno nastaviti.

Mislim da ova reforma treba da ima kratkoročne i dugoročne ciljeve. Kratkoročne glade onoga što hitno treba napraviti, a tiče se siromaštva i nezaposlenosti. Dugoročno je ono što može čekati. Prema tome, moramo znati što je sada i ono što će za razumno vrijeme biti. I to što se tiče donošenja ovoga zakona, ali i donošenja onoga drugoga zakona glade drugog stupnja. To je jedno, a drugo, u nas treba razlikovati socijalnu politiku od sustava socijalne sigurnosti. Slikovito bih ovako rekao: socijalna je politika kao ono kad netko kaže da trebamo graditi put i graditi zgrade do četvrtog kata. Koliki će biti nagibi puta, kakvi će stanovi biti u zgradama, dvosobni ili trosobni, kakvo će biti grijanje, to spada u tehniku, to je sustav socijalne sigurnosti. U nas nije razvijena socijalna politika, a ni sustavi socijalne sigurnosti. Zašto? Zato što su u bivšem režimu ekonomska i socijalna politika činile jedinstvo. Smatralo se da ako riješimo ekonomske probleme, riješili smo i socijalne. Kad ćemo riješiti ekonomske probleme? To će biti kada srušimo kapitalizam i uspostavimo socijalizam, onda u socijalizmu nastupa blagostanje. Ta zabluda uvidjela se tek 70-ih godina i onda se krenulo drukčijim putem. Što se tiče nositelja, odviše je paušalno govoriti općenito o nositelju socijalne sigurnosti. Potrebno je razlikovati mirovinsko osiguranje, zdravstveno osiguranje i posebno

socijalnu skrb. Tu su nositelji različiti. Što se tiče mirovinskog osiguranja, još uvijek je glavni nositelj onaj koji osigurava osnovu mirovinskog osiguranja, a to je država. Pogledajte sustave socijalne sigurnosti u Europi. Što se tiče zdravstvenog osiguranja, tu je slabija prisutnost države, a više je zastupljena privatna inicijativa. U svakom slučaju, utjecaj države je manji nego u mirovinskom osiguranju. Što se tiče socijalne skrbi, država je prisutna u osnovnomu. Država mora biti prisutna u socijalnoj skrbi jer mi u dogledno vrijeme nećemo imati razvijen treći sektor - dobrovoljne organizacije. Nemamo niti sredstava da ih stvorimo, a komunizam je prekinuo ne baš veliku tradiciju koju smo imali. Tko će biti donatori za taj treći sektor, kolika će to biti sredstva, a koliko mi imamo socijalnih problema? Prema tome, tu treba ići postupno, racionalno. Vidite, u Njemačkoj postoji šest sustava socijalne sigurnosti. Ova reforma koja je izvršena 1992. godine donijela je zakon koji je stroži glede "odabira" u materiji socijalnog osiguranja i prebacuje dobar dio tereta iz socijalnog osiguranja na socijalnu skrb. Što se to dogodilo da se deset milijuna maraka, to je podatak iz 1994. godine, troši za korisnike socijalne pomoći? To je veliko opterećenje. Dakle, nemojmo ići radikalno. Zašto? Socijalno osiguranje je jedna mješavina osiguranja, to znači privatnog osiguranja i općeg sustava u kome su davanja financirana porezom, općom solidarnošću svih stanovnika, naravno onih koji su porezno sposobni.

Stjepan Zdunić, Ekonomski institut, Zagreb

Nekoliko napomena uz vrlo izdašno izlaganje gospodina Škembara. Moram priznati da su mi sada mnoge stvari jasnije, jer nisam imao prilike to negdje čuti ili čitati. Ograničit ću se na dvije-tri napomene u vezi s problemom razvijenosti, odnosno nerazvijenosti financijskog tržišta u nas, te koji je smisao toga. Važno je shvatiti, dakle, da prijedlog Svjetske banke i njihova koncepcija nije ništa drugo nego poddoktrina neoliberalne doktrine koja se naročito nastoji plasirati u zemlje Trećeg svijeta. Dakle u zemlje gdje nije razvijeno tržište, prije svega financijsko, pa ga treba razvijati. Tu također spadaju tranzicijske zemlje. Razlika je u tome što je demografsko stanje u tranzicijskim zemljama nešto sasvim drugo od zemalja Trećeg svijeta. Zbog toga sa zadovoljstvom prihvaćam ovaj oprez koji je gospodin Škem-

ber izrekao. To još nije, međutim, dovoljno da bi sve dileme bile riješene. To pogotovo vrijedi za shvaćanje mehanizama financijskog tržišta. Tu, naime, jedan mali detalj u pretpostavci koji bi bio ugrađen u Zakon može srušiti logiku čitava sustava. Zato se priključujem onim mišljenjima da još puno moramo razgovarati o samoj koncepciji i formiranju strategije razvoja. No razgovor se naprosto ne prihvaća. Sadržaj koncepcije se shvaća otprilike onako kako se shvaćao 50-ih godina i to, zanimljivo, od mlađih generacija, a ne od starijih.

U tom kontekstu, dakle, valja promatrati politiku izgradnje financijskog tržišta, što je spomenuto. Pitanje je možemo li mi u našoj današnjoj socijalno-ekonomskoj situaciji iskoristiti mirovinski sustav za poticanje štednje u svrhu financiranja razvoja. To što Svjetska banka inzistira i predlaže za zemlje Trećeg svijeta, to je problem tih zemalja. Na prvom je mjestu formiranje i efikasnost korištenja kapitala. Da bi se to postiglo, nužno je odijeliti sustav mirovinskog osiguranja od države. Tu je nešto pobrkano! Onoliko koliko sam imao prilike vidjeti u prikazima gospodina Rismonda i to što sam čitao, u nas se pokušava ići upravo suprotno. Prema tome, ono što se u nas čulo u javnosti o reformi sustava nije čileanski model, nego sasvim nešto drugo, rekao bih u pitanju je jedan kvazisocijalistički državno-tržišni model. Podržava li to Svjetska banka ili naša Vlada, ne znam. Dakle, ako razmišljamo u terminima financijskog tržišta, što znači zadovoljiti kriterij da je privatizacija sustava osiguranja u nas put razvijanja financijskog tržišta, onda to znači da država treba biti što dalje od tog sustava. To, međutim, pretpostavlja povezivanje našeg financijskog sustava s europskim ili srednjoeuropskim financijskim tržištem. Da bih to povezivanje s europskim ili srednjoeuropskim financijskim tržištem izveo, nužno imam posla s vrlo važnim strateškim odlukama u našem gospodarskom sustavu i u koncepciji razvoja, a to je liberalizacija kapitalnog računa platne bilance. To je problem otvaranja kolanja kapitala iz zemlje prema van, i obrnuto. To je jedno od krucijalnih pitanja koncepcije razvoja zemlje. Dok oko toga nemamo stava, ili dok ne znamo kako će se stvari u tom pogledu razvijati, ne možemo imati ni jasnu ideju što nam je koncepcija reforme mirovinskog osiguranja i kamo ona vodi. Prema tome, da bismo razgovarali o mirovinskom sustavu kao instrumentu s kojim ćemo prikupljati i plasirati štednju te poticati

razvoj, moramo prethodno vidjeti što je s liberalizacijom kolanja kapitala općenito, što je s našom pozicijom u Europskoj uniji, što je s našom pozicijom u zemljama CEFTA-e, itd. Riječ je o vrlo ozbiljnim i dubokim pitanjima konceptijskog i strateškog ranga i zato nisam nezadovoljan s ovim zaključkom koji je iznio gospodin Škember. Naglašavam, to ne može ići separatno. Kod naših kreatora ekonomske politike, međutim, postoji jedna vrlo čudna sklonost, a to je da se svaki problem nastoji rješavati separatno. Tako, primjerice, ako je u pitanju sustav štednje, prepisat ćemo ga od Čeha, ako je u pitanju mirovinski sustav, prepisat ćemo to od Čileanaca, ako je u pitanju liberalizacija platne bilance, prepisat ćemo to od Nijemaca, ako je u pitanju Zakon o trgovačkim društvima, prepisat ćemo neku kombinaciju od svih europskih zemalja. Stvari treba staviti na stol, treba staviti na okup, zatim treba temeljito promišljati. Moramo tim putem doći do nekakve smišljene, povezane platforme. Bez toga ćemo upadati u greške, donosit ćemo pogrešne odluke koje će izazivati ogromne društvene troškove, i to nepotrebno.

Vera Jelčić, Pravni fakultet, Zagreb

Dat ću samo neke naznake, to više što je organizator ovog skupa najavio nastaviti raspravu na tu temu, a uz to postoji i Udruga za radno pravo i socijalnu sigurnost. Profesor Ravnić, predsjednik Udruge, ovdje je prisutan, pa pozivam na raspravu i članove i sve one koji to za sada još nisu, a mislim da mi je profesor Ravnić rekao da će sastanak biti 11. prosinca. Pridržavajući se teme Hrvatske kao socijalne države mislim da bi bilo potrebno da se postigne konsenzus u svezi s poimanjem određenih termina kao što su: socijalna politika, socijalna sigurnost, socijalna zaštita, socijalna skrb. Mislim da postoji i u svezi s time dosta različito poimanje između autora i teoretičara, kao i praktičara, i da to stvara dodatne probleme. Drugo, mislim da bi bilo potrebno postići određeni konsenzus oko toga koji je egzistencijalni minimum potreban da čovjek ne bi do slove umro od gladi. Mi taj minimum nismo utvrdili, odnosno ako pogledate naše postojeće propise, on je različito utvrđen, različit je iznos minimalne plaće, graničnog iznosa najnižeg mirovinskog primanja, iznos socijalne pomoći, minimalne naknade za nezaposlenost. Da bismo mogli postići i realizirati ustavno načelo Hrvatske kao socijalne države i svakom čovje-

ku jamčiti socijalni minimum, potrebno ga je utvrditi i pratiti. I posljednje, želim spomenuti još dvije stvari. Molila bih profesora Ravnića da detaljnije objasni što je u posljednjem stavku svoga referata podrazumijevao pojmom samopomoći? Što se tiče izlaganja gospodina Škembera o stanju u sustavu mirovinsko-invalidskog osiguranja, mislim da smo svi svjedoci, uz postojeće probleme koje je gospodin Škember naveo, da je problem prisutan još daleko šire, a to je vraćanje duga Republike Hrvatske Fondu mirovinsko-invalidskog osiguranja. Vraćanje duga Republike Hrvatske u Fond, podmirivanje svih izdataka od isplate svih mirovina ostvarenih u drugim republikama, koji nisu pokriveni doprinosima u Republici Hrvatskoj, preko plaćanja svih beneficija koje je uvela nekadašnja Jugoslavija, ali koje je uvela i Republika Hrvatska. Uvjerena sam: kada bi Republika Hrvatska vratila dug Fondu i kada bi Republika Hrvatska podmirivala sve svoje obveze prema Fondu, stanje bi bilo drugačije i automatski bi se odrazilo na materijalni položaj umirovljenika.

Anton Ravnić, Pravni fakultet, Zagreb

Što se tiče prava na samopomoć, to bi značilo da onaj koji nema sredstava za goli opstanak, za puku egzistenciju, ima pravo uzeti od onih koji imaju, bilo da je to država ili privatnik. Međutim, to je više akademsko, teorijsko razmišljanje negoli praktično. Nijedna država to neće dopustiti, niti jedna država to ne sankcionira, dakle taj postupak bio bi zasigurno nezakonit, ali bi bio legitiman. To je isto kao kada su se novooslobođene države pobunile protiv onih koji su imali kolonije. One su postupile po tadašnjim pravilima nezakonito, ali su postupile legitimno. Zašto, zato jer su se htjele odcjepiti, jer imaju pravo stvoriti svoju domovinu, svoju državu. U tom smislu sam ja zamislio to pravo na samopomoć.

Ante Škember, MIORH, Zagreb

Država neće vratiti dug, ali je posve ohrabrujuća činjenica da je za godinu 1997. ipak preuzela obvezu koja joj je zakonom nametnuta.

Vlado Puljiz, Pravni fakultet, Zagreb

Nisam ekspert kao Škember, no poznajem neke elemente situacije. Slažem se s profesorom Ravnićem da je ova pozicija do koje je

došao Škember, kao jedan od kreatora sustava, dobra i da možemo očekivati da ćemo imati vremena i mogućnosti raspravljati ozbiljno, pogotovo o uvođenju drugog mirovinskog stupa. Ipak sam nešto skeptičniji od kolege Škembera u pogledu mogućnosti uvođenja drugog stupa. Mislim da njega u dogledno vrijeme neće biti moguće uvesti. Profesor Zdunić je dao neke elemente za jednu razvojnu strategiju unutar koje bi se možda moglo i smjestiti jedan takav dodatni mirovinski sustav. Međutim, za uvođenje tog drugog stupa država mora raspolažati sredstvima. Kad je provodio svoju radikalnu reformu, Čile je imao 5% bruto nacionalnog proizvoda suficita s kojim je intervenirao kod transfera osiguranika iz jednog u drugi sustav. Čile je bio autoritarna država. To je vrijeme Pinocheta. On kao diktator nije imao potrebe raspravljati sa sindikatima niti s drugim socijalnim skupinama. Pozvao je ministra Pineiru, to nam je on pričao u Opatiji, i rekao mu: gospodine, napravite onakvu reformu kakvu zastupa tzv. čikaška skupina čileanskih ekonomista. Potom je preko televizije obznanio da se reforma uvodi. Pineira je svaki dan imao nekoliko minuta na TV i pokazivao je štednu knjižicu kao simbol novih mirovina. S druge strane Čile je, tako da kažem, duboko u utrobi američkog kapitalizma. Tamo su mirovinske fondove preuzele četiri velike američke kompanije. Mi, naravno, ne želimo biti u utrobi američkog kapitalizma. Kada već možemo birati, bolje je biti u ozračju rajnskog kapitalizma, kako ga naziva Albert Michel. Međutim, mi sada nemamo neophodnih pretpostavki za ovaj manji korak od čileanskog. Predstavnici Svjetske banke rekli su: vi imate pretvorenu društvenu imovinu pa dajte da od tih dionica društvene imovine napravimo početni fond iz kojih će se kapitalizirati mirovine. Oko toga bilo je dosta rasprave. Te dionice kod nas ipak su jedna vrsta magle, pa se s njima u ovom trenutku ozbiljno ne može operirati. Možda kasnije. Drugo, u zemljama koje su otprilike na našem ili možda nižem stupnju razvoja pokazalo se sljedeće: kad se na jednom kupu nađe veća količina novca, a to bi potencijalno bili ti investicijski fondovi, uvijek postoji rizik da država u kritičnom trenutku, kad joj zatreba, taj novac jednostavno potroši. Vidite primjer Jeljcinove Rusije. Jeljcin je potrošio fondove u predizbornu predsjedničku kampanju. I sada je u Rusiji glad i bijeda. On je posegao za nekim fondovima, među kojima su vjerojatno bili

i mirovinski fondovi. Nadalje, sa socijalno-psihološkog stajališta važno je povjerenje kod davanja novca u fondove. U ovom trenutku u Hrvatskoj stanovništvo ne bi tako jednostavno prihvatilo obveznu štednju u investicijskim fondovima, pogotovo nakon iskustava sa starom deviznom štednjom, s propasti banaka kao što je ljubljanska, tršćanska, financijskim inženjerinzima i slično. Nadalje, mi nemamo razvijeno tržište kapitala, nemamo dobrog financijskog managementa, puno je neizvjesnosti na tržištu kapitala na kojem se očekuje da se ti fondovi oplodavaju. Proći će dosta vremena do stjecanja tih okolnosti. Na kraju još nešto. Kolega Škember rekao je da su promjene u sadašnjem zakonu o obveznom mirovinskom osiguranju minimalistička varijanta promjena, da su to neke kozmetičke prepravke. Međutim, nemojte zaboraviti da male promjene u sadašnjem zakonu, naizgled kozmetičke, mogu izazvati velike posljedice. Ante Škember izvanredno dobro zna da, recimo, promjena načina usklađivanja mirovina bitno utječe na njihov iznos. Samo upotrijebite formulu usklađivanja sa životnim troškovima umjesto s plaćama i imat ćete posve drugu situaciju. Čak i produživanje mirovinskog staža znatno smanjuje broj umirovljenika i utječe na stanje u fondovima. Dakle, ne treba zanemariti doseg promjena u ovom prvom stupu, jer one mogu bitno promijeniti sudbinu umirovljenika.

Mihovil Rismondo, MIORH, Split

Naime, u svijetu je uobičajeno, pogotovo u ovim kontinentalnim sustavima mirovinskog osiguranja, iako su to javni sustavi, da njima paritetno upravljaju poslodavci i zaposleni. Dakle, oni koji plaćaju doprinose, koji stvaraju sredstva i kapital osiguranja. Budući da će naše mirovinsko osiguranje na prvoj razini također ostati na doprinosnom principu, financirat će se iz plaća osiguranika i iz sredstava poslodavaca. Zato bi bilo logično da njime također upravljaju jedni i drugi. Neki su ostaci toga u prijedlogu ovog sadašnjeg zakona. Međutim, mislim da će tu trebati ipak malo razmisliti. Što se tiče sredstava ili kapitala osiguranika na drugom i trećem stupu, mislim da će to biti još osjetljivije, to prije što je tu predviđeno sudjelovanje i privatnog kapitala. Pogotovo će druga i treća razina biti privatnog karaktera. Prema tome, tu će kapital osiguranika ili poslodavaca, već prema tome tko ga plaća, u zakonu trebati

zaštiti i voditi računa o zaštiti odnosno inženjerski onih koji ga stvaraju. Oni moraju sudjelovati u odlučivanju o sudbini svoga kapitala. Vani o tome postoje čitave studije oko toga čiji je taj kapital, tko je vlasnik. U nas se, uspoređujući s procesom privatizacije, a vode se čak i ustavni sporovi oko karaktera vlasništva u našem društvenom ili državnom uređenju, o tome ne razmišlja ili se u velikoj mjeri razmišlja na stari način. Recimo, na prvom stupu, prema nekoj inerciji, ljudi plaćaju doprinose cijeli život i nitko nije do sada pitao za vlasništvo. U bivšem sustavu bilo je društveno vlasništvo kao negacija ostalih oblika vlasništva. Danas dolazimo u sasvim drugu situaciju u kojoj bi ustavna pozicija nositelja osiguranja trebala biti drugačija. Naravno, pogotovo ako i hrvatski Ustav štiti privatno vlasništvo i vrlo jako štiti poduzetništvo. Mislim da su to dvije značajke o kojima će trebati voditi računa.

Ivo Bulaš, Royal osiguranje, Zagreb

Ja sam predsjednik Uprave Royal mirovinskog osiguranja dd.

Jučer je akademik Pusić kazao: "Samo razmišljanje nigdje nije dovelo do stvaranja socijalne države, do nje je dovela jedino borba, jedino akcija". Želio bih vas ukratko informirati o našoj šestogodišnjoj akciji i time dati doprinos temi ovog okruglog stola. Potkrijepio bih tvrdnju profesora Puljiza da je "... 90-ih Hrvatska od svih tranzicijskih zemalja imala najviše šansi za mirnu transformaciju, za mirnu tranziciju..." podatkom da se već tada razmišljalo o socijalnim programima. Naime, na poticaj Vlade Republike Hrvatske, uz punu suglasnost Ministarstva rada i socijalne skrbi te suradnju i razumijevanje RFMIORH-a, osnovano je u rujnu 1990. naše privatno mirovinsko osiguranje, kao alternativa i nadopuna javnom mirovinskom sustavu. Smisao mu je bila - pomoći ljudima pred mirovinom, koji su tehnološki, ekonomski ili organizacijski višak, tj. poboljšati materijalni položaj u mirovini, što je i danas i te kako značajno. Program je namijenjen isključivo poslodavcima koji su u stanju omogućiti primanje pune mirovine za svoje ranije umirovljene zaposlenike, pa su na taj način poslodavci, istina privremeno, preuzeli ulogu države u stvaranju socijalnog zadovoljstva. Može se reći da je na tom programu postignuta čak i tripartitna suglasnost, jer su program prihvatili:

- poslodavci, za stvaranje socijalnog zadovoljstva kroz zbrinjavanje viškova zaposlenih koji su imali ostvarene uvjete za odlazak u mirovinu, pa tako nije narušen omjer koji i te kako opterećuje sustav generacijske solidarnosti;

- sindikati odnosno umirovljeni radnici jer im je poboljšana materijalna položaj u mirovini, a samim time i

- država, jer se zapravo smanjuje broj nezadovoljnih.

Na žalost, rat nas je ipak izjednačio u nečemu s ostalim zemljama u tranziciji, pa smo izgubili spomenutu prednost, te je i u nas prepoznatljivo ono što je zajedničko svim zemljama u tranziciji s jedne strane izražena je želja države za poticanjem privatnog poduzetništva u razvoju socijalnog područja, a s druge strane, zbog loše koordinacije između raznih institucija kao posljedice neznanja, nerazumijevanja i vjerojatno još nečeg, dolazi do kočenja i ometanja tih istih procesa.

I na kraju želio bih spomenuti da je nedavno u Budimpešti održana međunarodna konferencija o mirovinskim reformama zemalja u tranziciji, u organizaciji Svjetske banke i Ministarstva rada Sjedinjenih Američkih Država, na kojoj su Hrvatsku predstavljali predstavnici Ministarstva financija, RFMIORH-a i Royal mirovinskog osiguranja d.d. Zbog posebnosti našeg programa koji nadopunjava praznine sustava generacijske solidarnosti, financira se po modelu kapitalnog pokrivanja, a u praksi već funkcionira isplata mirovina (što i jest cilj svakog mirovinskog sustava), Hrvatska je istaknuta kao prva od svih zemalja u tranziciji u kojoj je primijenjen nov sustav mirovinskog osiguranja, koji se provodi još od 1990. godine.

Sve navedeno ne odnosi se na treći stup predviđen u novom mirovinskom sustavu, ali potičemo i njegov razvoj, donošenje zakonske regulative i stvaranje uvjeta po kojima će i pojedinci moći dodatno osigurati kvalitetnija primanja u starosti.

Stjepan Zdunić, Ekonomski institut, Zagreb

Ovaj vaš sustav prije bih stavio generalno u financijsko tržište nego u mirovinski sistem, ali dobro! Kako disperzirate rizik, jeste li već uključeni po plasmanima u svjetsko tržište? Vi ste sad u fazi punjenja, tako da kažemo, fondova i naravno da nema problema s likvid-

nošću. Jeste li već otvoreni prema svjetskom odnosno europskom financijskom tržištu ili je to sve zatvoreno unutar Hrvatske? Znam da ide po propisima, ali recite koliko možete o tome reći?

Ivo Bulaš, Royal osiguranje, Zagreb

Da ne bismo detaljnije govorili o našem programu, ipak je potrebno napomenuti da on nije samo u fazi punjenja, nego i u fazi pražnjenja. Naime, omogućili smo poslodavcima da osiguraju svojim ljudima veću mirovinu nego što su je ostvarili do prekida radnog odnosa. To znači da odmah po odlasku u mirovinu počinje i naša obveza prema umirovljenicima, tako da svi naši osiguranici dobivaju redovite isplate. U okviru zakonskih propisa još uvijek je i naše poslovanje regulirano Zakonom o osiguranju, kao što je naveo gospodin Rismondo, te smo zatvoreni u okviru hrvatskog financijskog tržišta.

Marinko Vrsaljko, Savez samostalnih sindikata Hrvatske, Zagreb

Vrlo kratko dao bih komentar koji nije vezan direktno za temu, ali je svakako vezan za našu situaciju i našu psihologiju. Naime, sjećamo se kako je serviran koncept pretvorbe u Hrvatskoj. Došao je preko noći, bez velikih teoretskih razmišljanja, bez velikih rasprava, jednostavno serviran od jednog uma na način kako je to nešto najbolje što će nam svima donijeti dobro. Koncept mirovinskog osiguranja po meni spada u jednaku kategoriju po društvenom značenju. On tangira sve ljude u Hrvatskoj. Stoga mislim da bez širokog konsenzusa nikakav model mirovina ne bi u Hrvatskoj smio biti prihvaćen. Naime, način da nam netko predloži nekakav model, a onda ga svi nastojimo oživjeti u praksi živjeli smo 50-ak godina. Sada imamo zapadni vjetar i jedan model koji se servira, uvjetno rečeno, iz Washingtona. Sada isto tako svi kao mali pačići sve to prihvaćamo bez ikakve kritičke analize, bez ikakvog kritičkog pristupa. Dakle, ono što je možda normalno i prirodno za Čile, za Ameriku ili Englesku, ne mora se uopće uklopiti u naš način života, tradicije, kulturu i sve ono što čini jedan mali hrvatski narod. Prema tome, plediram za to da svakako moramo razviti praksu rasprave, na način kako smo ova dva dana pokušali ovdje, ali još više kroz naša stru-

kovna udruženja ekonomista, pravnika i drugih eksperata koje imamo. Nedavno smo imali skup u Opatiji gdje se desilo da netko nešto iznese, svi ga ostali slušaju kao u školi, a uopće nema kritičke valorizacije iznesenoga. Prema tome, zalažem se za multidisciplinarni pristup i analizu, o čemu je gospodin Škembar ovdje govorio, ali mislim da bi trebalo potražiti način da se potencijali koje imamo izvuku na površinu i da svoja razmišljanja o ovom pitanju prezentiraju u javnosti preko televizije i drugih dostupnih medija kako bi ljudi shvatili što se sve predlaže. Kao predstavnik sindikata zalažem se za to da tražimo od Vlade da nas se uključi u raspravu o Zakonu o mirovinskom osiguranju. Isto tako razna strukovna udruženja moraju biti uključena. Ekonomski način razmišljanja ne mora biti jedini ispravan način razmišljanja.

Božo Žaja, Savez samostalnih sindikata Hrvatske, Zagreb

Zapravo, imam dva pitanja za gospodina Škembara. Ako sam dobro razumio, kazali ste da je Vlada Republike Hrvatske trenutno sklonija drugom scenariju, koji se temelji na modelu Svjetske banke. Nadalje, kada ste govorili o trećem scenariju i navodili neke njegove elemente, naglasili ste da je oko toga postignut konsenzus. Moje prvo pitanje glasi: Ako Vlada podržava model iz drugog scenarija, koje su realne šanse da se on ne ostvari? Drugo je pitanje: Pri spominjanju ostvarenog konsenzusa, tko vam je predstavljao socijalne partnere, dakle one s kojima ste se složili? Pod konsenzusom i socijalnim partnerima razumijem tripartitne sudionike: Vladu te udruge poslodavaca i sindikata. Naime, koliko je meni poznato, Savez samostalnih sindikata - u ovom slučaju - sigurno nije među njima!

Ante Škembar, MIORH, Zagreb

Hrvatska vlada doista stoji iza ovog koncepta na tri oslonca reforme mirovinskog sustava, a u to sam imao prigode osobno se uvjeriti. Bivši predsjednik hrvatske Vlade gospodin Nikica Valentić svojim je potpisom stao iza jednog takvog koncepta i uputio ga u Washington. Međutim, moram pripomenuti još nešto: ta interakcija između gospode iz Svjetske banke i stručnjaka iz fondova mirovinskog osiguranja ima stanovitog ploda. Naime, kako oni utječu na nas, tako utječemo i mi na njih. Pa su, prim-

jerice, od nekih bitnih stvari glede tzv. privatizacijske imovine kojom su pokušali uvesti taj drugi stup oni polako odustali. U najnovijem njihovom izvješću, na primjer, stoji da se ta privatizacijska imovina može riješiti na dva načina: "opcijom zamjene", koju su oni forsirali, i opcijom "čiste prošlosti", priključivši se u zadnjem izvješću toj opciji "čiste prošlosti". To zapravo znači da bi tu imovinu trebalo dati na raspolaganje Vladi, da Vlada njome disponira, prodaje je po tržišnim cijenama i tako pridonosi poboljšanju materijalnog položaja sadašnje generacije umirovljenika. Dakle, odstupaju i oni od nekih svojih radikalnih teza. Drugim riječima, koliko god Vlada, dakle, čvrsto stoji iza toga koncepta, bojim se da nije u tome problem. Problem je u tome, koliko ja imam osjećaj, da se Vlada još nije ozbiljno, sustavno i krajnje promišljeno suočila s problemom hrvatskih umirovljenika i hrvatskog sustava mirovinskog osiguranja. Mislim da me taj dojam ne vara. Naime, Vlada taj vrlo čvrsti orah polako nagriza. Tu vidim stanovitu šansu da se reforma, na određeni način, za stanovito vrijeme odgodi i da se u jednoj ležernijoj, smirenijoj atmosferi, na temelju realnih prosudbi i procjena, pride konačno reformi mirovinskog sustava u Hrvatskoj.

Odgovor na vaše drugo pitanje puno je jednostavniji. Konsenzus o ovim mjerama racionalizacije u sustavu mirovinskog osiguranja kao što je: podizanje dobi za odlazak u mirovinu, povezivanje doprinosa s ostvarivanjem prava, nova definicija invalidnosti i prebacivanje socijalnozaštitnih instituta u sustav socijalne skrbi, postignut je tek na razini radne skupine koja je radila taj zakon i nigdje drugdje. Znam koja su stajališta sindikata, naravno, i taj konsenzus u grupi nije dovoljan konsenzus, i s Vama se potpuno slažem. Ono što Vi vjerojatno niste izgovorili jest da takav zakon treba staviti pod kritičku lupu, i da o svim prijedlozima sadržanim u njemu treba dobro promisliti, treba još jedanput vidjeti što to zapravo znači. Reći ću Vam nešto. Zakon je nedvojbeno restriktivniji nego što je postojeći Zakon o mirovinskom osiguranju i te restrikcije u Zakonu vrlo su značajne za buduće korisnike prava iz mirovinskog i invalidskog osiguranja, a uštede su vrlo male, svega 2% ukupnih prihoda. Naime, problem reforme mirovinskog sustava jest i zaštita načela stečenih prava. Vi morate štiti stečena prava osiguranika i kori-

snika koji imaju određena prava iz sustava mirovinskog osiguranja. I eventualne restrikcije možete raditi tek *pro futuro*. Na žalost, moram reći da se restrikcije rade zbog silnih socijalnih troškova. U svim zemljama, i razvijenijim nego što je Hrvatska, navest ću vam primjer Nizozemske koja je posebno velike restrikcije uvela u sustavu invalidskog osiguranja, invalidsko osiguranje poseban je i težak problem u reformi mirovinskog sustava. Italija također radi velike restrikcije u milijardama lira i nizozemskih guldena izračunali su kolike će uštede morati ostvariti. A što se tiče primjedbe profesora Puljiza, moram prije svega reći da je "Revija za socijalnu politiku" odigrala ključnu ulogu u reformi mirovinskog sustava, da je bila od neprocjenjive koristi. Tu je zasluga profesora Puljiza, reći ću bez neke patetike i pretjerivanja, povijesna. Vi ćete se sigurno uvjeriti da je to tako zbog toga što je na izvanredan način sam profesor Puljiz u nekoliko svojih tekstova pokušao upozoriti na ključne odrednice reforme mirovinskog sustava u razvijenim zemljama, zemljama u tranziciji, pa konačno i u Hrvatskoj. Dva teksta profesora Zdunića, onaj prvi i ovaj u broju časopisa priređenom za ovaj skup, također su kapitalna i otvorila su i nama neke vidike. Na primjer, teza profesora Zdunića, u prvom njegovom tekstu, nije li model Svjetske banke primijenjen na mirovinski sustav pokušaj spašavanja jednog neuspjelog modela privatizacije - izvanredna je teza. Mislim da korespondira s istinom. A što se tiče primjedbe profesora Puljiza o tome da promjene koje se na prvi pogled čine kozmetičkima nisu tako kozmetičke, to je posve plauzibilna teza. To sam rekao u pauzi profesor Puljizu. Naime, određivanje mirovine i njezino usklađivanje dvije su ključne odrednice. Mirovina nije jednom zauvijek ostvareno pravo. Način na koji ćete usklađivati mirovine je ključan. Ako ste ih do sada usklađivali s porastom plaća, makar zakonski, i ako se to u praksi derogiralo, a *pro futuro* ih budete usklađivali s troškovima života, to bitno mijenja poziciju umirovljenika, o tome nema dvojbe. Ako ste do sada mirovinu izračunavali na temelju desetogodišnjeg prosjeka najboljih plaća, a sada ih izračunavate iz čitavoga radnog vijeka, naravno, i to je restrikcija, i tada će mirovine nužno biti manje. Što se tiče primjedbe kolege Rismonda, mislim da sam shvatio o čemu on govori, tu se s njime potpuno slažem. Naime, u Nacrtu zakona u

onom dijelu koji govori o organizaciji fonda mirovinskog osiguranja događaju se neke stvari koje meni nisu simpatične. Osobno sam predsjedniku Vlade gospodinu Zlatku Matešiću uputio jedan tekst na tri kartice u kojem zastupam tezu da je podržavanje fonda mirovinskog osiguranja na način na koji inzistira Vlada, inspirirana Svjetskom bankom, po mom sudu nedopustivo. Naime, mirovinski sustav mora imati dvostruku autonomiju: autonomiju u financiranju i autonomiju u upravljanju, a upravljati fondovima mirovinskog osiguranja mogu osiguranici koji uplaćuju doprinose i njihovi poslodavci i korisnici prava iz mirovinskog sustava, a to su umirovljenici. Dakle, to je taj tripartitni sustav, a tamo gdje se država javlja kao poslodavac i ima obveze iz proračuna, naravno da može sudjelovati, ali ne na način da ima dominantnu ulogu, a ove tri grupacije da postanu marginalne.

Dušanka Marinković-Drača, Savez samostalnih sindikata Hrvatske, Zagreb

Iako je tema o kojoj sam izlagala bilo zapošljavanje, moram krenuti od izlaganja kolege Škembara. Ali to je samo znak da je riječ o sustavima koji su povezani koliko god to autori htjeli ili radne skupine koje su ih konsenzusom predlagale radile neovisno jedna o drugoj. Upravo sam htjela postaviti pitanje, a mislim da bi to mogla biti jedna od tema za našu Udrugu, pitanje stečenih prava. Vi ste sada to spomenuli, ali samo u jednom segmentu. Naime, bivši zakon se zvao Zakon o mirovinskom i invalidskom osiguranju, a Vi ste postavili pitanje što je sa stečenim pravima iz mirovinskog osiguranja. Ja postavljam pitanje što je sa stečenim pravima iz invalidskog osiguranja i sada se nadovezujem na ono o čemu sam ranije izlagala, a radi se o pitanju zaposlenosti odnosno nezaposlenosti. Činjenica je da su invalidi zaštićeni ne samo temeljem zakona nego i temeljem našega Ustava. Zakon o radu kaže da bi se invalidu, ako bi poslodavac želio provesti postupak propisan Zakonom, jako teško moglo otkazati. Međutim, činjenica je da danas naši poslodavci ili jedan značajan dio svoj proces restrukturiranja provode isključivo tako da na liste viška radnika stavljaju invalide. I dobivaju njihov pristanak. Ali dobivaju i potporu državnih činovnika i činovnika iz Fonda mirovinskog osiguranja. To rade na način da im se poput mamca podastire trenutni iznos novčane

naknade koju će ostvarivati u Fondu mirovinskog osiguranja i uz to još neka prava koja inače ne bi ostvarivali da ostvaruju prava na osnovi nezaposlenosti. Činjenica je da danas velik broj zaposlenih ne dobiva plaće ili da ih dobiva sa zakašnjenjem. Moje je pitanje do kada će mirovinsko osiguranje skrbiti o njima. Čitajući zakon, koji je za mene, iako sam pravnik, dosta složen, ne vidim da ta kategorija zadržava tih tisuću i nešto kuna. Kako ja čitam zakon, a vi me možete ispraviti, dapače rado ću priznati da sam pogriješila, to njihovo pravo pretvorit će se u invalidninu koja im zasigurno neće biti dostatna za život. I što dobivamo? Od skrbi mirovinskog dobivamo kategoriju nezaposlenih osoba. Osobe koje moraju za preživljavanje zaraditi u onom preostalom dijelu, a valjda ćemo do tada i znati što je to minimum socijalnih potreba. I dolazimo do nečega što nije Zakon o zapošljavanju, a zove se porezni sustav ili uopće politika stimuliranja ili zapošljavanja. Činjenica je da se danas, kako mi se čini, svaki od tih sustava bavi pojedinim kategorijama principom adhocizma ili možda prevage određenih zahtjeva, pa tako ako je riječ o invalidima, govorim sada o invalidima rada, ili invalidima koji su to postali ne s osnova rada ili s osnova ranjavanja u Domovinskom ratu, ali možda možemo obuhvatiti i njih. Povlastice se daju osobi, ili primarno osobi; ono što dobiva poslodavac nije još uvijek u toliko značajnoj mjeri od utjecaja na poslodavca i u odluci između dviju osoba - jedne zdrave i jedne invalidne, neće zaposliti invalidnu. Prema tome, ako gledamo te sustave očigledno je da se moraju tražiti rješenja. Da invalidi koji danas jesu na skrbi ili oni koji to nisu ili koji će se uskoro naći na Zavodu za zapošljavanje, postanu na tržištu rada konkurentni na način da mogu upravo kroz politiku koju provodi država i stimuliranje zapošljavanja tih kategorija konkurirati onima koji ne ulaze u kategoriju teže zapošljivosti. U nizu stvari mi govorimo o modelima, ali ako je riječ o skrbi za određene kategorije, ako je riječ o politici zapošljavanja, onda tu zaboravljamo iskustva drugih zemalja, primjerice Austrije, pa i Njemačke, koje imaju znatno manji broj invalida u odnosu prema ukupnom radnom stanovništvu ili nisu tako skoro, na njihovom sreću, imali velik broj invalida koji se odjedanput našao na tržištu rada. Oni imaju mehanizme temeljem kojih i potiču zapošljavanje invalida i stvaraju sredstva za prilagodavanje radnog mjesta invalidnoj osobi.

Vlado Puljiz, Pravni fakultet, Zagreb

Nisam očekivao da ću morati završno govoriti. No improvizirat ću. Prije svega, zahvalio bih ljudima s kojima sam, zajedno s kolegom Žajom, najviše surađivao na organizaciji ove rasprave. Bio je to vrlo naporan posao. Moram priznati da već dugo vremena nisam imao tako intenzivan napor kao ova posljednja dva mjeseca kad smo pripremali tekstove, dogovarali i postavljali organizaciju Okruglog stola. Autori referata dali su velik doprinos. No isto je tako vrijedan i doprinos svih koji su ovamo došli, koji su sudjelovali. Rasprava je pokazala da postoji potreba za komunikacijom i da je komunikacija plodonosna. Ovaj skup nije bio samo prilika da ljudi razgovaraju, da olakšaju dušu, da se potvrde, nego je dao konkretne plodove. Mislim da u našoj znanstvenoj javnosti i političkoj javnosti općenito postoji velik deficit dijaloga. Ako je ovaj okrugli stol postigao ikakav rezultat, onda je to bez sumnje otvaranje dijaloga o ključnim socijalnim pitanjima zemlje. Mi svjedočimo da u svijetu traju permanentne rasprave o mirovinskom osiguranju, o zdravstvenom osiguranju, o socijalnoj skrbi i da ti sustavi stalno evoluiraju. To je zato što su socijalna prava, kao treća generacija pra-

va, za razliku od građanskih i političkih prava, jako vezana uz gospodarski razvoj. Pojednostavljeno rečeno, ona rastu ili padaju paralelno s gospodarstvom, pa se socijalni mehanizmi moraju stalno podešavati. Ključno je pitanje: kako socijalni razvoj integrirati s gospodarskim razvojem tako da budu korespondentni, da između njih nema kontradikcije? Prema tome, zadatak nam je nastaviti ovo što je ovdje započeto. Mogu konkretno predložiti da ovu raspravu, koja mi je posebno draga, objavimo u časopisu i tako o njoj ostavimo trajni trag. Isto tako, na Udruzi za radno pravo i socijalnu sigurnost i na sindikatu zadaća je da preuzme inicijativu. Treba, dakle, sudjelovati u borbi o kojoj je jučer akademik Pusić govorio. Tu borbu za socijalni boljitak vidim kao permanentni napor organizacija, pojedinaca, skupina, a unutar toga i intelektualaca, da u konkretnim okolnostima sudjeluju u izgradnji socijalne države i društva solidarnosti. U tome moramo sudjelovati. Nismo tako beznačajni kao što se u prvi mah čini. Mi možemo nešto napraviti. Bez te vjere u vlastite mogućnosti ne bi bilo ni ovog okruglog stola. Svima zahvaljujem na trudu i doprinosu ovom našem skupu.